

nogal opsommend en weinig analytisch karakter minder bekoren. De paragrafen waarin tekstfragmenten van twee auteurs onder het ene hoofd 'kerkenbouw en liturgie' bijeengebracht zijn, vertonen jammer genoeg maar weinig samenhang. Ronduit tegenvallen vond ik de gedeelten over 'geestelijk leven'. De relatieve concentratie erin op de religieuzen (leden van orden en congregaties) en de onbepaaldheid van het begrip leiden hier tot onevenwichtigheid ener- en een grabbeltonachtige behandeling anderzijds.

In weerwil van de beperkingen op onderdelen is het boek als geheel niettemin zeker geslaagd te noemen als een eerste poging om vanuit traditioneel kerkhistorische en godsdienst-sociologische invalshoek greep te krijgen op een uiterst gecompliceerde thematiek.

P. Luykx

R. van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies XIII. IJkpunt 1950-5; Den Haag: Sdu uitgevers, 1999, xvi + 366 blz., f39,90, ISBN 90 12 08706 6).

Dit boek maakt deel uit van een vierde deel van het onderzoeksproject 'De Nederlandse cultuur in Europese context'. IJkjaar is 1950, maar het blikveld is wat ruimer zoals de coördinatoren C. Schuyt en E. Taverne in hun voorwoord schrijven. De nadruk is komen te liggen op de periode 1948-1973. Deze deelstudie van Rob van Ginkel, als onderzoeksmedewerker onder andere verbonden aan het SIS WO, Instituut voor maatschappijwetenschappen, concentreert zich op de discussies en gedachtevorming — om lelijke en/of uitheemse woorden als 'vertogen' en 'discoursen' hier maar eens te vermijden — rond de vraag wat de Nederlandse identiteit nu precies behelst. De inleiders Taverne en Schuyt spreken zelf over een 'metastudie' van het maatschappelijk debat over kwesties van culturele identiteit. De auteur zelf preciseert dit in zijn inleiding door aan te kondigen dat het hem gaat om de vraag 'hoe de Nederlandse intelligentsia een Nederlandse eigenheid representeerde' (3). Let wel: hier is meteen een belangrijke beperking van dit boek gegeven: het gaat dus *niet* om de manier waarop deze ideeën zijn ontvangen door 'brede bevolkingslagen' (3) zoals de auteur het wat vaag omschrijft. Met deze vaststelling wil ik overigens niets afdoen aan de prestatie die de auteur geleverd heeft: dit is een lastig onderwerp en Van Ginkel heeft veel historische informatie op een vaak verhelderende wijze bijeengebracht, ook uit een vroegere periode (de eerste drie hoofdstukken, samen ruim eenderde van het boek beslaand, zijn gewijd aan het denken over een nationale identiteit vanaf de late achttiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog). Toch beкроop deze lezer ook een gevoel van lichte teleurstelling bij het lezen van het voorbehoud dat de auteur in zijn slotopmerkingen maakt: 'willen we werkelijk [sic!] iets begrijpen van nationale bindingen, dan is het wellicht zaak ons tot het lokale te wenden' (306). Voor toekomstig onderzoek beveelt de auteur daarom 'werk te maken van de vraag hoe het culturele koloniatiestreven op lokaal niveau is ontvangen'. Na ruim driehonderd bladzijden komt deze overweging als een anticlimax. Natuurlijk, men kan niet alles tegelijk doen, maar daar gaat het mij niet om. Zowel met zijn woordkeus — 'werkelijk iets begrijpen' — als door zijn feitelijke voorstelling suggereert de auteur dat het nationale en het lokale in een hiërarchische verhouding ten opzichte van elkaar staan. Dat is mijns inziens een onjuiste voorstelling van zaken. Nationale leiders, *opinionleaders* of hoe men hen ook wil noemen, moesten immers wel degelijk rekening houden met bestaande voorstellingen en opvattingen. De mate waarin zij dat deden, bepaalde in hoge mate hun succes of falen. Onder anderen Kuyper, Domela Nieuwenhuis en Drees dankten hun succes als politieke

leiders mede aan dit evenwichtsgevoel. Zij beschikten over een bijzonder zintuig waardoor zij in een bredere kring levende gevoelens konden waarnemen en vervolgens politiek gebruiken. De zorg om het nationale is echter in Nederland altijd — met uitzondering van de Tweede Wereldoorlog — de preoccupatie geweest van een betrekkelijk kleine groep intellectuelen. Maar *waarom* is dat nu zo (deze vraag smeekt trouwens om een vergelijkend perspectief, een bezwaar dat overigens het *hele* project aankleeft): die vraag kan alleen beantwoord worden door vanaf het begin zowel de 'nationaliseerden' als zij die 'genationaliseerd' moesten worden in het onderzoek te betrekken. Het merkwaardige is dat Van Ginkel zich hiervan wel bewust lijkt te zijn, maar desondanks voor deze eendimensionale aanpak gekozen heeft.

Zoals gezegd heeft de auteur veel werk verzet. Zeker de laatste vier hoofdstukken, waarin Van Ginkel de naoorlogse periode bespreekt tot en met de kleine hausse van publicaties in de eerste helft van de jaren negentig over de toekomst van Nederland in een 'ontgrensd' Europa, geven een bruikbaar overzicht van het denken over een Nederlandse identiteit. Een enkele maal heeft Van Ginkel de neiging zijn wetenschappelijke distantie wat te verliezen. Zo vind ik dat de Rotterdamse hoogleraar staats- en bestuursrecht Couwenberg, die al in het begin van de jaren tachtig de thema's van de nationale identiteit en etnische minderheden op een enigszins geruchtmakende wijze aanroerde, meer polemisch gekritiseerd dan als fenomeen geanalyseerd wordt. De vraag of Couwenberg 'zijn tijd vooruit' was, of juist beter dan zijn collegae-wetenschappers luisterde naar de 'onderbuik', het 'hart' of welke normatieve metafoor men ook verkiest, van de Nederlandse samenleving, is een voorbeeld van het bredere probleemgebied dat ik boven reeds noemde. Mijns inziens maakt Van Ginkel zich er hier met een braaf, want sociaal wenselijk standpunt vanaf: 'zolang men 'de' eigen cultuur niet verabsoluteert en openstaat voor de *culturele contextualiteit van het eigen vooroordeel* (cursivering van mij), hoeft een stereotiepe beeldvorming geen onoverkomelijke bezwaren op te leveren' (273). Men heeft Couwenberg wel de Archie Bunker van de academische wereld genoemd; hier lijkt echter zijn niet minder legendarische schoonzoon aan het woord. Wie bereid is verder te kijken dan deze gelukkig dun gezaaide studeerkamerwijsheden, heeft een mooi overzicht van ruim twee eeuwen denken over wat Nederland(s) is en behoort te zijn.

Hans Righart

A. H. Crijsns, *Van overgang naar omwenteling in de Brabantse land- en tuinbouw 1950-1985. Schaalvergroting en specialisatie* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1998, Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland X; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact Tilburg, 1998, 255 blz., ISBN 90 70641 57 7).

Inmiddels is de eenentwintigste eeuw aangebroken en hebben we het, als de periode 1950-1985 ter sprake komt, over de vorige eeuw. Dat neemt echter niet weg dat dit tijdvak erg dichtbij het heden ligt en dat heeft als voordeel voor een ieder die zich hiermee bezig houdt, dat aan deze periode relatief weinig aandacht is besteed door historici. Zeker de agrarische geschiedenis van na 1950 is tot nu toe grotendeels aan de aandacht ontsnapt. De laatste tijd zijn vooral boeken over de landbouw in de zeventiende, achttiende, negentiende en begin twintigste eeuw verschenen. Bielemans overzicht van de geschiedenis van de landbouw in Nederland houdt in 1950 op. De Wageningse school en andere historici moeten hun bakens nog verleggen. Elk boek dat nu verschijnt over de landbouw in de periode na 1950 is dus haast per definitie